

GAMTA IR KULTŪRA

Č. KALENDA

MORALINĖ ATSAKOMYBĖ UŽ GAMTOS IŠSAUGOJIMĄ

Mūsų gyvenamuoju laikotarpiu aštriai iškilusi ekologinė problema tiek kilmės, tiek sprendimo atžvilgiu atsiremia į žmogų, jo veiklą. Todėl, šią problemą analizuojant, negalima apeiti žmogaus dvasios, jo moralės ir psichologijos klausimų. Svarbi vieta tarp tų klausimų tenka moralei atsakomybei.

Atsakomybė — tam tikras žmogaus santykis su pasauliu, asmenybės veiklos ir elgesio reguliacijos bei savireguliacijos būdas. Iki šiol apie atsakomybę įvairiose žmonių veiklos srityse, taip pat gamtosaugoje, daugiausia kalbėjo teisininkai. Ir tai suprantama: atsakomybė — fundamentinė teisės kategorija, žyminti juridinio subjekto pareigą atsakyti už nusižengimą, nusikaltimą, padarytą žalą. Teisininkai skiria nemažą dėmesio atsakomybei už pažeidimus gamtos turtų racionalaus naudojimo ir apsaugos srityje. Be valstybės ir teisės organų veiklos sunku įsivaizduoti efektyvią gamtosaugą.

Tačiau įstatymai — ne visagaliai. Patys savaime jie negali garantuoti racionalaus gamtos išteklių naudojimo ir apsaugos. Labai svarbus yra visuomenės narių moralinis nusistatymas tų dalykų atžvilgiu. Juk skurdus moralinis potencialas santykyje su gamta nuostolingas tiek visuomenei, tiek asmenybei, o svarbiausia apsunkina ekologinių problemų sprendimą.

Gamybos plėtojimo ypatybės dabartinėmis sąlygomis išakmiai reikalauja didžios atsakomybės iš valstybės institucijų, įmonių ir kiekvieno dirbančiojo. Stagnacijos metais pas mus išgalėjęs atsakomybės antipodas — neatsakingumas labai skaudžiai atsiliepė aplinkos kokybei. Tai pasireiškė ekologijos dėsnių nepaisymu ūkinėje veikloje, neracionaliu gamtos išteklių naudojimu, didžiulėmis nuolaidomis trumpalaikiams, žinybiniais interesams ir pan. Mokslininkai tokią neatsakingą poziciją išreiškė daug pasakančia ir įspėjančia formule: „mes gyvename palikuočių sąskaita“.

Atsakomybė už gamtos išsaugojimą šiandien tapo globalinės reikšmės uždaviniu, didžiuoju priesaku, viena svarbiausių mokymo, švietimo

ir auklėjimo dominančių. Tai įpareigoja mus ekologiškai mąstyti, akyliau žiūrėti į aplinką, į savo veiklą ir pačius save.

Žmonių veikla, pirmiausia ūkinė, visais laikais vienaip ar kitaip veikė aplinką, ir jau seniai pastebėta, kad to poveikio padariniai gali būti visiškai kitokie, negu buvo žmonių numatyta. Tačiau šiuolaikinės visuomenės praktinė sąmonė paveldėjo tokias pažiūras į gamtą, kurios, atrodo, ignoruoja šią tiesą ir iš kurių nematyti, jog ankstesnės kartos būtų aštriai jautusios moralinę pareigą gamtai. Kuo galima tai paaiškinti? Iš dalies, matyt, tuo, kad anksčiau nebuvo tokios galingos technikos, žymiai mažesni buvo ir veiklos mastai negu dabar, o svarbiausia, matyt, tuo, kad žmogaus veiklos negatyvūs padariniai aplinkai išryškėdavo ne iš karto, jų būdavo neįmanoma numatyti.

Šį klausimą nagrinėjęs F. Engelsas pažymėjo, kad žmogaus aktyvaus kišimosi į gamtą padariniai gali būti skirstomi į artimesnius ir tolimesnius. Pirmieji duoda akivaizdžią naudą žmogui jo gyvenamuoju momentu, antrieji (autorius vadina juos antrosios ir trečiosios eilės padariniais) dažnai esti visai kitokie, netgi niekais paverčią pirmųjų reikšmę. Tie tolimesni padariniai, pasak F. Engelso, „pasirodo tik vėliau ir pradeda veikti dėl laipsniško pasikartojimo bei susikaupimo“¹. Autorius pateikia pavyzdžių iš žmonių istorijos (pvz., miškų iškirtimas didinant dirbamos žemės plotus ir ištisų šalių virtimas dykumomis) ir daro išvadą, kad šių padarinių tuo metu žmonės negalėjo numatyti. Vadinasi, negalėjo suvokti ir jausti už juos moralinės atsakomybės.

Mūsų laikais gamtos mokslas jau toli pažengęs į priekį, be to, praturtėjo visuomenės gamybinis patyrimas, labai išaugo techninės galimybės visapusiškai tyrinėti gamtą. Visa tai šiandien įgalina žmones plačiai ir giliai aprėpti savo veiklos poveikį gamtai ir numatyti padarinius, galinčius sukelti aplinkos, o kartu ir žmonių visuomenės, pačios žmonių giminės degradaciją.

Taigi dabartinėmis sąlygomis darosi galimas ir būtinas naujas požiūris į visuomenės bei žmogaus santykį su gamta. Kas anksčiau šiame santykyje atrodė savaime suprantama ir nekėlė jokio pavojaus, tas dabar tampa hamletiškuoju gyvybės ir mirties klausimu: būti ar nebūti? Šis klausimas, kaip ir daugelis kitų dalykų, liečiančių žmonijos, žmonių giminės raidą bei pažangą (arba degradaciją), igauna nepaprastą reikšmę. Štai kodėl visuomenės ir asmenybės santykis su gamta tampa žmonių pasaulėžiūros, dorovinės refleksijos opia tema, moralinės reguliacijos bei savireguliacijos, taigi ir moralinės atsakomybės objektu.

Moralinės atsakomybės problema kyla ten ir tada, kur ir kada turime reikalą su žmogaus laisve, bendriausia prasme suprantama kaip galimybė pačiam žmogui „suteikti savo veiksams tam tikrą turinį“². Būtina atkreipti dėmesį į laisvės sampratos genezę naujaisiais laikais, ypač tą, kuri išryškėjo žmogaus santykyje su gamta. Porenesansinės epo-

¹ Engelsas F. Gamtos dialektika.— V., 1960.— P. 130.

² Lexikon der Ethik. Herausgegeben von O. Höffe.— München, 1977.— S. 59.

chos filosofija ir mokslas visaip aukštino žmogaus asmenybę, kėlė jo neribotą galią veikti ir užkariauti gamtą, pastarąją laikant vien geografiniu faktoriu, gyvenamąją aplinką, medžiagų ir energijos šaltiniu. Tokia savivalė, gamtos vientisumo bei autonomiškumo nepaisymas išlikę ir iki šiol.

Filosofai B. Spinoza ir G. Hėgelis, apibrėždami laisvės sąvoką, akcentavo būtinumo pažinimą. „Tamsuolis yra nelaisvas,— rašė G. Hėgelis,— nes prieš jį iškyla svetimas pasaulis, kuris egzistuoja aukščiau jo ir už jo ir nuo kurio jis priklauso, be to, jis nesukūrė to pasaulio pačiam sau, ir dėlto jis nesijaučia jame kaip namie“³.

G. Hėgelio mintis apie laisvės prigimtį buvo tęsiama filosofijoje. „Ne tariama nepriklausomybė nuo gamtos dėsnių sudaro laisvę, o šių dėsnių pažinimas ir tuo žinojimu pagrįstas galimumas planingai priversti gamtos dėsnius veikti tam tikriems tikslams“,— rašė F. Engelsas. Kartu ten pat jis pažymėjo, kad „valios laisvė reiškia ne ką kita, kaip sugėbėjimą daryti sprendimus žinant dalyką“⁴.

Kadangi tiek gamtos būtinumo pažinimas, tiek jo realizavimas žmogaus veikloje yra istoriškai besivystantys dalykai, tai ir laisvė traktuojama kaip istorinis produktas.

Būtinumo ir laisvės kategorijoms pajungta atsakomybės kategorija. Atsakomybė — pirmoji kiekvienos laisvės sąlyga, sakė F. Engelsas⁵. Tačiau tai nereiškia, kad atsakomybė sukelia laisvę. Cituoto posakio prasmė ta, kad atsakomybė leidžia suprasti laisvės ir būtinumo tarpusavio ryšį. Pati atsakomybė yra tas ryšys, to ryšio procesas, t. y. teorinė ir praktinė žmogaus veikla, realizuojanti būtinybę. Žmogus suvokia planuojamų veiksmų ir jų padarinių priežastinį ryšį ir veikia taip, kad būtų pasiektas norimas tikslas. Kitaip sakant, atsakomybė sąlygoja veiklos pasirinkimo pobūdį bei kryptį. Kaip tik atsakingai veikiantis žmogus ir yra laisvas. Iš gamtos dėsnių kylantys reikalavimai tikslingai veiklai sudaro objektyvų atsakomybės turinį. Taigi atsakomybė yra būtinumo matas žmogaus veiksmuose bei poelgiuose.

Remiantis aukščiau atskleistomis teorinėmis prielaidomis, galima apibrėžti moralinės žmogaus atsakomybės už gamtos išsaugojimą prigimtį.

K. Marksas materialistinio istorijos supratimo santraukoje rašė: „Žmonija visuomet tesiima sau tik tokius uždavinius, kuriuos ji gali išspręsti, nes, arčiau išsiūrėjus, visuomet pasirodo, kad pats uždavinys atsiranda tik tuomet, kada jau yra materialinės jo išsprendimo sąlygos arba jos yra bent susidarymo procese“⁶. Šioje tezėje, kaip pastebėjo italų filosofas A. Gramšis, reikia ieškoti mokslinio moralės pagrindimo:

³ Гегель Г. В. Ф. Сочинения.— М., 1950.— Т. 12.— С. 102.

⁴ Engelsas F. Anti-Diuringas.— V., 1958.— P. 98.

⁵ Žr.: Энгельс Ф. Письмо А. Бебелю // Маркс К., Энгельс Ф. Соч.— М., 1961. Т. 19.— С. 5.

⁶ Marksas K. „Dėl politinės ekonomijos kritikos“ pratarmė // Marksas K., Engelsas F. Rinktiniai raštai dviem tomis.— V., 1949.— Т. 1.— P. 304.

susidarius tam tikroms sąlygoms, „uždavinių sprendimas tampa „pareiga“, „valia“ tampa „laisva“⁷.

Taikant šias tezes mūsų svarstomam klausimui, galima daryti išvadą, kad dabartinėmis sąlygomis, vykstant mokslo bei technikos revoliucijai, plečiantis gamtos pažinimui, taip pat visuomenės galimybėms rinktis būdus bei priemones aplinkai veikti, žmonėms iškyla moralinė pareiga taip organizuoti savo ūkinę veiklą, kad jos padariniai nebūtų pražūtingi gamtai ir visuomenei.

Pirma, ką reikia pabrėžti šioje išvadoje, yra tai, jog dabar visuomenės santykių su gamta susidarė vadinamoji deontinė situacija⁸.

Antra, ta situacija nulemta techninių visuomenės galimybių intensyviai veikti įvairius gamtos komponentus ir sukelti jų disharmoniją, krizinę biosferos būklę, kuri savo ruožtu neigiamai veikia patį žmogų.

Trečia, dabartinis žmonijos pažinimo lygis leidžia numatyti techninio, cheminio, šiluminio ir kitokio visuomenės poveikio aplinkai padarinius, dėl to ir iškyla žmonėms pareiga kontroliuoti šiuos padarinius, iškyla atsakomybė už juos.

Ketvirta, ta atsakomybė tenka visų pirma visuomenei, o per ją ir atskiriems asmenims, kurie visuomeninėje veiklos struktūroje užima tam tikrą vietą ir atlieka tam tikras funkcijas, liečiančias visuomenės santykio su gamta realizavimą.

Penkta, deontinės situacijos išsprendimas atsakingoje žmonių veikloje garantuoja gamtos vientisumą ir žmonijos gerovę, visuomenės laisvę bei pažangą.

Ir galiausiai — visuomenės laisvės matas bus tuo didesnis, kuo atsakingiau bus renkamosi veiksmai ir priemonės, su kuriomis žmonės įgyvendina gamtoje savo planus bei projektus, ir kuo efektyviau žmonės savo veikla padės gamtos kūrybai ir ją pratęs.

Taigi atsakomybės kategorija, atspindėdama būtinumo matą žmogaus veikloje, žymi žmogaus, kaip visuomeninės ir laisvos būtybės, savybę rinktis vienokią ar kitokią veiklos variantą ir garantuoti tos veiklos sėkmę. Rinkdamasis savo tikslų įgyvendinimo būdus bei priemones, žmogus parodo savo aktyvumą, valios jėgą, mąstymo gilumą, atskleidžia savo vidinį dvasinį pasaulį. Visa tai sudaro atsakomybės kategorijos subjektyviąją pusę. Suprantama, ši kategorija nėra apriorinė. Žmogaus gebėjimas jausti atsakomybę, jos imtis, duoti atpildą už savo veiksmus — visuomeninės prigimties dalykas, atsiradęs visuomenėje, susiformavęs mokymo, auklėjimo ir praktinės veiklos procese.

⁷ Грамши А. Избранные произведения. — М., 1959. — Т. 3. — С. 101.

⁸ Deontinės (graikų k. *deontos* — pareiga) situacijos sąvoką pasiūlė bulgarų filosofas V. Momovas (žr.: *Момов В. Норма и мотив поведения // Вопросы философии.* — 1972. — № 8. — С. 112). Deontinė situacija apibūdina subjekto ir aplinkos sąveiką, atspindėdama aplinkos būklę, iš kurios subjektui kyla tam tikros pareigos ir atsiranda atsakomybė.

Poreikis išsaugoti gamtą yra visuomeninis ne vien dėl to, kad ji individas įgyja iš visuomenės, bet ir kur kas gilesne prasme: jis nukreiptas į ateitį, išreiškia vieną iš esminių visuomenės charakteristikų — jos nenutrūkstamą egzistavimą.

Atsakomybė už gamtos išsaugojimą — tai atsakomybė už ateitį, tai perspektyvinė, ekologinė atsakomybė. Juk atskiras žmogus, kaip biologinė būtybė, yra baigtinis, egzistuoja neilgai, ir jam, atrodo, nereikėtų rūpintis, kokia bus gamta, kai jis pasitrauks iš gyvenimo. Tuo tarpu visuomenė egzistuoja nenutrūkstamai: į gyvenimą ateina ir ateis vis naujos kartos, kurios, kaip ir mes, negalės gyventi be tinkamos aplinkos bei jos resursų. Dėl to visuomenė negali būti abejinga aplinkos kokybei, negali negalvoti apie rytdieną, nesirūpinti socialine ir ekologine pažanga, negali neieškoti būdų, kaip ši rūpestį paversti visuotiniu, visų savo narių rūpesčiu.

Savo ruožtu asmenybė, persiimdama perspektyviniais, visuomeniniais tikslais, praturtina savo individualiąją būtį naujomis dimensijomis. Kaip pažymi ekologinės kultūros tyrinėtojas K. Stoškus, asmenybės pasirengimas imtis atsakomybės už visuomenės egzistavimo sąlygų išsaugojimą, ekologinės situacijos pagerinimą yra vienas pagrindinių šiuolaikinio žmogaus gyvybingumo rodiklių, pabrėžiančių individo suinteresuotumą nugyventi gamtos skirtą laiką prasmingai, t. y. sudaryti sąlygas tolesnei žmonių giminės ir jų kultūros plėtotei⁹.

Taigi asmenybės atsakomybė už gamtos išsaugojimą yra visuomenės atsakingo santykio su gamta konkreti išraiška (toliau patogumo dėlei šios rūšies atsakomybę vadinsime ekologine atsakomybe). Visuomenė įvairiomis formomis bei priemonėmis privalo skatinti savo narius atsakingai elgtis gamtoje, t. y. jos neteršti, taupiai naudoti natūralius išteklius, neutralizuoti ekologinį pavojų, kylantį iš aplinkos, ir pan. Mat tiktai šitoks elgesys atitinka iš gamtos vientisumo kylantį reikalavimą — vadinamąjį ekologinį poreikį, kuris yra būtina visuomenės raidos sąlyga. Ekologinis poreikis — tai būtinybė saugoti aplinką, rūpintis jos kokybe.

Reikia turėti galvoje, kad į ekologinio poreikio turinį įeina ne vien būtinumas įveikti žmogaus veiklos sukeltą biosferos krizę, bet ir būtinumas visapusiškai tobulinti žmogaus sąveiką su aplinka (išvedant naujas augalų ir gyvūnų rūšis, gerinant klimata, žmonių gyvenimo sąlygas, sveikatos apsaugą ir kt.), kad iš esmės keistųsi visuomenės santykio su gamta tipas.

Ekologinis poreikis tampa žmogaus veiklos paskata, kai individas jį suvokia, įsisąmonina. Kada tai įvyksta, tada poreikis saugoti gamtą virsta asmenybės veiklos sąmoningu tikslu, dvasine žmogaus savastimi ir egzistuoja kaip objektyvumo ir subjektyvumo vienovė. Tokiu atveju sakoma, kad individo sąmonė įgijo ekologinį aspektą. Tada ekologinės

⁹ Žr.: Стошкус К. О понятии экологической культуры общества // Проблемы формирования современной экологической культуры.— Вильнюс, 1987.— С. 32.

sąmonės nulemtas, sudvasintas, iš vidaus determinuotas žmogaus atsakingas elgesys gamtoje paties elgesio subjekto suvokiamas kaip laisvas, nedeterminuotas, nors iš esmės jis yra sąlygotas — per visuomeninius santykius — objektyvaus būtinumo.

Tačiau ekologinio poreikio įsisąmoninimas — labai sudėtingas procesas. Mat šis poreikis yra tolimesnės eilės būtinybė (po maisto, energijos, transporto ir kt.). Dėl to neretai tarp artimiausios eilės poreikių ir ekologinio poreikio iškyla prieštaravimų, kurie paprastai sprendžiami ne pastarojo naudai. Tai kelia didelių sunkumų tobulinant visuomenės santykius su gamta. Dėl to susiformavo net atskira visuomeninės veiklos sfera — gamtosauga, o ekologinės problemos tapo įvairių kitų visuomeninių bei politinių judėjimų (pvz., Žaliųjų) kilimo priežastimi. Visa tai teikia vilčių, kad bus užkirstas kelias neatsakingumui, galinčiam sukelti ekologinę katastrofą.

Žmogus ekologinį poreikį įsisąmonina praktiškai veikdamas, dirbdamas, mokydamasis, šviesdamasis, kaupdamas patyrimą. Tas procesas praeina įvairias individo dvasinio brandumo pakopas. Organizuotas ir sava-veiksmis ekologinis švietimas bei mokymasis sudaro galimybę individui pažinti gamtos procesų dėsningumą ir mokslškai pagrįsti savo veiksmų tikslingumą.

Tačiau individo įgytos ekologinės žinios duoda praktinį rezultatą (atsakingą elgesį) tik tuo atveju, kai jos susilieja su jausmais, pereina į žmogaus motyvų sferą, susijungia su jo charakterio moralinėmis savybėmis, tautine savimone. Be jausmų, emocinių išgyvenimų atsakomybė negyva — yra tik jos deklaracija.

Atsakomybės jausmas reiškiasi įvairiose situacijose kaip pastovi orientacija, kuri skatina asmenybę priimti pagrįstą sprendimą ir jį įgyvendinti iki galo. Atsakingas sprendimas savo ruožtu sukelia naujus emocinius išgyvenimus, sustiprina tokias emocines žmogaus būsenas kaip nerimas, susirūpinimas, stengimasis, įtampa, jaudinimasis. Gilus susirūpinimas aplinkos būkle, noras ir ryžtas viską daryti atsižvelgiant į ekologijos reikalavimus, nepasidavimas apgaulingai pažiūrai, jog gamta pati savaime susitvarkys, ir kitos panašios būsenos bei jausmai — neabejotini ekologinės atsakomybės požymiai.

Atsakomybė, kaip psichologinis reiškiny, glaudžiai siejasi su vidine, moraline žmogaus veiklos motyvacija. Todėl, kalbant apie asmenybės atsakomybės už gamtos išsaugojimą ugdymą, ypač svarbus etapas yra motyvų sferos formavimasis. Motyvai pasako, vardan ko žmogus pasirinko tam tikrą tikslą ir veiksmą. Jie kaip tik parodo žmogaus dorovinės sąmonės lygį, jos brandumą.

Atsakingo elgesio gamtos atžvilgiu moralinėje motyvacijoje turi dominuoti ne bausmių už gamtosaugos įstatymų pažeidimus baimė, ne nelaimių ekologinės katastrofos atveju bijojimo jausmas, o sąžinė, vidinis pasitenkinimas tuo, kad žmogus išsaugo gamtą savo ir būsimų kartų labui, kad jis gyvena santarvėje su ja, jaučia gamtos kuriančiąją įvairovę, kurios nuostabi apraiška yra ir jis pats. Gamtos, jos daiktų

bei produktų savaiminio vertingumo pripažinimas, dėkingumo ir pagarbos gamtai nuolatinis išgyvenimas, požiūris į gamtos įvairialypį vertinimą, unikalumą, į jos universalią, nepakeičiamą reikšmę žmogaus būtyje — štai kas yra ekologinės atsakomybės moraliniai motyvai.

Motyvai — tai išsąmonintos paskatos tam tikru būdu veikti, paskatos, susidariusios poreikių, interesų, tikslų ir vertybių pagrindu: tai vidinis elgesio kompasas. Atsakomybė motyvų lygyje išskyla kaip visuomeniškai skatinantis stimulus, kuris ilgainiui virsta asmenybės nuostata.

Psichologinė nuostatos kategorija apibūdina individo psichikoje glūdinčių pasirengimą tam tikrai veiklai. Nuostatos yra ankstesnio patyrimo rezultatas. Jos gali nesutapti su naujais, formuojamais motyvais.

Individo nuostatos savo turiniu dažnai yra tolimos dabar iškilusiems gamtosaugos reikalavimams. Protu daugelis supranta, jog reikia daryti kitaip, bet praktiškai daro senoviškai, iš inercijos, pagal išmintį tų laikų, kada žmogui pasaulis atrodė milžiniškas, neišsemiamas. Štai kodėl daugelis dabartinės ūkinės veiklos agentų nepaliauja naikinti gamtos, elgiasi su žeme bei kitais jos turtais taip, tarsi jie turėtų atitekti priešui. Toks barbariškas elgesys iš dalies nulemtas inertiškos mūsų psichologijos, susiklosčiusios per amžius, tūkstantmečius sunkioje žmonių kovoje su stichijos jėgomis. Gamtos savaimingumo bei vientisumo nepaisymas, požiūris į ją kaip į mechaninį agregatą, su kuriuo galima elgtis pagal savo valią, — tai nuostatos, gimusios susvetimėjusio visuomenės santykio su gamta dirvoje. Šias nuostatas ypač stipriai palaiko patys susvetimėję visuomeniniai santykiai.

Komplikuota dabartinė ekologinė situacija kelia žmonėms kategorišką reikalavimą persitvarkyti, įveikti senas nuostatas ir išsiugdyti naujas. Dabar ypač svarbu įveikti ūkinių vadovų psichologijoje išsisknijusį technokratinį požiūrį, kuris skatina vykdyti planus bet kokia kaina, skleidžia neatsakingumą už ekologinius padarinius.

Už susidariusią ekologinę situaciją, žinoma, esame atsakingi visi, nes visi naudojames tomis gėrybėmis, kurias visuomenė ima iš gamtos, o grąžina jai įvairius teršalus. Tačiau tai tik vienas atsakomybės aspektas. Yra dar ir kitas, susijęs su kiekvieno mūsų konkrečiu indėliu į gamtos eksploatavimą.

Atsakomybė už gamtos išsaugojimą sudaro pirmiausia ūkinių darbuotojų profesinės atsakomybės neatskiriamą dalį. Šiuolaikinėje visuomenėje individas yra įsijungęs į profesinę bei organizacinę darbo struktūrą, veikia drauge su kitais žmonėmis, vienas ar drauge su kitais naudoja tam tikrą techniką, aptarnauja įvairius įrenginius, kurių darbo režimas priklauso nuo daugelio specialistų. Taigi vieno ar kito darbuotojo pareigos bei darbo baras susipina su kitų pareigomis bei darbo barais, ir tai gali ištirpdyti jų asmeninę atsakomybę profesinėje, organizacinėje darbo struktūroje. Vienas ar kitas asmuo gali išvengti atsakomybės už padarytą žalą aplinkai, gali slėptis už kitų nugarų, apeliuoti į technikos netobulumą ir pan. Jis taip pat gali savo pareigos vykdymą nukeldinėti į neapibrėžtą ateitį, į „geresnius“ laikus ir t. t. Ši fenomeną

psichologai vadina „atsakomybės difuzija“¹⁰. Kad to nebūtų, ne tik teisės, bet ir moralės požiūriu svarbu skirti, kas yra už ką atsakingas gamtos atžvilgiu ir kas kaip šias pareigas atlieka. Be šių momentų tikslaus apibrėžimo gamyboje, kurioje realizuojamas visuomenės santykis su gamta, gali reikštis vienu aplaidumas, neatsakomybė, o kita vertus, gali būti baudžiami tie, kas faktiškai nekalti.

Prieštaravimai ir neteislingumo pasireiškimai ūkinės veiklos organizavime labai neigiamai veikia moralinį-psichologinį klimatą, turintį didelę reikšmę toje veikloje dalyvaujančių asmenų atsakomybės formavimuisi, taip pat nestimuliuoja asmenybės iniciatyvos tobulinant gamtos apsaugą. O juk be asmenybės iniciatyvumo, kaip moralinės ir dalykinės savybės, negali sėkmingai plėtotis tos asmenybės veikla, realizuojanti jos atsakomybę, kūrybiškai įgyvendinanti visuomenėje iškilusius tikslus. Tikrai iniciatyva, asmenybės veiklumas ir atkaklumas, praktinis naujovių įgyvendinimas tobulinant gamtos apsaugą ir naudojimą gali padėti įveikti šioje srityje susikaupusį konservatyvumą bei inerciją, aplaidumą ir neatsakingumą. Dėl to labai svarbus yra individo iniciatyvos puoselėjimas ir palaikymas, visokeriopa valstybės ir viešosios nuomonės parama.

¹⁰ Žr.: Магун В. С. Потребности и психология социальной деятельности личности.— Л., 1983.— С. 93—95.